

Λεπτομέρεια από την Τοιχογραφία του Στόλου. Απεικονίζεται η επιστροφή του στόλου στην Πόλη V (που έχει ταυτιστεί με το Ακρωτήριο), όπου του επιφυλάσσεται πάνδημη υποδοχή (Μουσείο Προϊστορικής Θήρας, Φηρά).

ΑΚΡΩΤΗΡΙ ΤΗΣ ΘΗΡΑΣ «Η ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΣΤΟΛΟΥ»

κείμενο: Ανδρέας Γ. Βλαχόπουλος*

ΠΑΡΑΘΥΡΟ ΣΤΟΝ ΧΡΟΝΟ ‘Η ΚΑΘΡΕΦΤΗΣ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ;

Οι θηραϊκές τοιχογραφίες, εξαιρετικής διατήρησης, μεθοδικά συντηρημένες και προσιτές στο ευρύτερο και το επιστημονικό κοινό, αποτελούν το μεγαλύτερο σώμα επιτοίχιων εικόνων του προϊστορικού Αιγαίου. Η εικονογραφική τους ακεραιότητα και η ασφαλής αρχιτεκτονική συνάφεια με τα ιδιωτικά και δημόσια κτήρια που διακοσμούσαν τις καθιστά μοναδικό θησαυρό πληροφοριών για τους ανθρώπους, το φυσικό και δομημένο περιβάλλον της εποχής, αλλά κυρίως για τον κόσμο των τελετουργικών δρωμένων και των θρησκευτικών αντιλήψεων της κοινωνίας που τις φιλοτέχνησε στα μέσα της 2ης χιλιετίας π.Χ.

Οι τοιχογραφίες της πόλης με το άγνωστο όνομα, που αποκαλούμε με το σύγχρονο τοπωνύμιο Ακρωτήριο, ανήκουν στον ασφαλή χρονολογικό ορίζοντα των ολίγων γενεών που έζησαν μεταξύ δύο ισχυρών σεισμικών καταστροφών. Του σεισμού που οδήγησε στην κατασκευή του οικισμού που βλέπουμε σήμερα και των ισχυρών προεκρηξιακών σεισμών που μετέτρεψαν τα πολυώροφα κτήριά του σε ερείπια. Τότε, οι ανώτερες στάθμες των σπιτιών κατέρρευσαν και μαζί με αυτές οι τοιχογραφίες που κοσμούσαν τους χώρους των επάνω ορόφων, κυρίως. Συχνά κονιορτοποιημένες, ενίοτε σε μεγάλα κομμάτια που αποκολλήθηκαν και σπανιότατα επάνω στους τοίχους που διακοσμούσαν, οι τοιχογραφίες σφραγίστηκαν κάτω από τις μεγάλες μάζες

ελαφρόπετρας και τέφρας της κολοσσιαίας ηφαιστειακής έκρηξης, οι οποίες περί το 1600 π.Χ. έθαψαν το σεισμόπληκτο Ακρωτήριο για τρεις χιλιετίδες, έως το 1967, όταν ο καθηγητής Σπυρίδων Μαρινάτος άρχισε τη συστηματική ανασκαφή του.

Στη νότια ακτή της Θήρας, ασφαλισμένη από τους βορινούς ανέμους των Κυκλάδων και γύρω από τη μεγαλύτερη πεδιάδα του νησιού, η ευλίμενη χερσόνησος του Ακρωτηρίου παραμένει διαχρονικά το ασφαλέστερο ρεμέτσο απόπλου προς και από την Κρήτη, από την οποία η απόσταση των 65 ναυτικών μιλίων μετριάζεται από τη σταθερή οπτική επαφή των δύο νησιών. Η έρευνα αναζητά σήμερα το λιμάνι του οικισμού μεταξύ του αρχαιολογικού χώρου και του υψώματος Κόκκινο Βουνό, από όπου η εποπτεία των θαλάσσιων δρόμων είναι απρόσκοπτη και όπου λείπανα τοιχογραφημένων κτηρίων τεκμηριώνουν ένα εξωαστικό κέντρο ελέγχου μείζονος σημασίας για τον ναυτικό και εμπορικό χαρακτήρα της προϊστορικής εγκατάστασης (εικ. σελ. 187).

Η περίοδος ακμής της πόλης, αρχαιολογικά, ονομάζεται Υστεροκυκλαδική Ι. Ιστορικά, αντιστοιχεί στην περίοδο ανάδυσης των πρώτων ηγεμονικών οίκων στη Μυκηναϊκή Ελλάδα και στην ακμή των νέων ανακτόρων στη Μινωική Κρήτη. Η Κνωσός συνιστά το ισχυρότερο διοικητικό κέντρο του νησιού και μητρόπολη για τις ανακτορικές τέχνες, οι οποίες εξακτινώνουν τη λάμψη τους στην ηπειρωτική χώρα, αλλά επηρεάζουν βαθύτατα τις Κυκλάδες και τα Δωδεκάνησα, σε σημείο που νησιά όπως η Κέα, η Μήλος, η Ρόδος και, κυρίως, η Θήρα να απηχούν τους μινωικούς συρμούς σε πλείστες πτυχές του υλικού, του οικονομικού αλλά και του ιδεολογικού τους βίου.

Η τέχνη της επιτοίχιας ζωγραφικής εμφανίζεται στο Ακρωτήριο ως καινοτομία προερχόμενη από την ανακτορική Κρήτη, λειτουργώντας ως όχημα ατομικής προβολής μέσα στην κοινότητα, ως απόδειξη του κύρους που αποφέρει ο εφοπλιστικός πλούτος, ως

τεκμήριο κοσμοπολιτισμού και ως απείκασμα των εθιμικών και τελετουργικών δρωμένων της θηραϊκής κοινωνίας. Ενώ όμως οι τοιχογραφίες της εντάσσονται εικονογραφικά και τεχνοτροπικά στη μινωική ζωγραφική, αποτελούν ξεχωριστό κεφάλαιο της αιγαιακής τέχνης, με διακριτά εκφραστικά μέσα που οφείλονται στην ανάπτυξη ενός ικανού τοπικού εργαστηρίου. Οι θηραίοι ζωγράφοι διακρίνονται για την έντονη αφηγηματικότητα των παραστάσεων και πειραματίζονται με τις κλίμακες των συνθέσεων, πρωτοτυπούν σε εκφραστικά μέσα, όπως το λευκό βάθος, και καινοτομούν σε τεχνικές και εικαστικά εργαλεία, όπως η πολύτιμη χρωστική της πορφύρας.

Δείγμα έκφρασης μιας αστικής νοοτροπίας και μέσο επίδειξης μιας εξωστρεφούς νησιωτικής κοινωνίας που βρίσκεται σε προνομιακή σχέση με την Κρήτη και τις αγορές της, οι τοιχογραφίες του Ακρωτηρίου συνομιλούν με εκείνες που βρέθηκαν στα σύγχρονα λιμάνια της Ιαλυσού (Ρόδος), της Φυλακωπής (Μήλος) και της Αγίας Ειρήνης (Κέα), αλλά υπερέχουν εκείνων, όχι μόνο λόγω της εξαιρετικής διατήρησης. Ο βαθμός διάδοσης της τοιχογραφικής τέχνης στη Θήρα, όπου σε κάθε ιδιωτικό κτήριο ένας τουλάχιστον χώρος είναι τοιχογραφημένος και τα δημόσια κτήρια είναι κατάγραφα, αφίσταται εκείνου των άλλων νησιών, αλλά πιθανότατα και της ίδιας της Κρήτης, δεδομένου ότι μεγάλες πόλεις, όπως τα Γουρνιά και το Παλαίκαστρο, απέδωσαν ελάχιστα τοιχογραφημένα κτήρια. Ακόμα όμως και από τα λαμπρά ανάκτορα, όπως η Κνωσός, τα θραύσματα τοιχογραφιών που ανασύρθηκαν στις ανασκαφές των αρχών του 20ού αιώνα είναι λιγοστά και δύσκολο το να ερμηνευθεί η εικονογραφία τους. Λογικό είναι οι θηραϊκές τοιχογραφίες, με τουλάχιστον 50 από αυτές να έχουν αποκατασταθεί ως επιτοίχιοι πίνακες στο Μουσείο Προϊστορικής Θήρας, στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο και στο Εργαστήριο Τοιχογραφιών της Ανασκαφής Ακρωτηρίου, να λειτουργούν ως η λύση

Οι θηραϊκές τοιχογραφίες λειτουργούν ως ο πληρέστερος «ΟΔΗΓΟΣ» για την αιγαιακή εικονογραφία της 2ης χιλιετίας π.Χ.

στην αινιγματική σπαραγματικότητα εκείνων και ως ο πληρέστερος «οδηγός» για την αιγαιακή εικονογραφία της 2ης χιλιετίας π.Χ.

Η Δυτική Οικία, η Μικρογραφική Ζωφόρος και η Τοιχογραφία του Στόλου

Το εντυπωσιακό διώροφο σπίτι στο δυτικό όριο του ανεσκαμμένου οικισμού, η ευρεία πρόσοψη του οποίου καταλαμβάνει τη μεγαλύτερη πλευρά της Τριγωνικής Πλατείας, ονομάστηκε Δυτική Οικία. Η πανταχόθεν ελεύθερη ιδιωτική οικία διέθετε αποθήκες και εργαστήρια στο ισόγειο, και ευρύχωρα δωμάτια υποδοχής και ενδιαιτήσης στον όροφο, δύο από τα οποία συγκροτούσαν τη δυτική πτέρυγα και ήταν πλούσια τοιχογραφημένα. Σε μια γωνία, απομονωμένη με πηλότοιχους, υπήρχε σοφά μελετημένη εγκατάσταση υγιεινής.

Η Δυτική Οικία ανασκάφτηκε το 1971 και 1972, τα τοιχογραφήματα τεκμηριώθηκαν προσεκτικά από τον τριτοετή φοιτητή Αρχαιολογίας Νικόλαο Γκιολέ, ανασύρθηκαν από τον «ειδικευθέντα ήδη αξιολόγως εις την εξαγωγήν και συντήρησιν των τοιχογραφιών της Θήρας» Σταμάτιο Περγράκη και συντηρήθηκαν από τον «επικεφαλής της Συντηρήσεως» Τάσο Μαργαριτώφ. Τις αποκαταστάσεις τους στους φορητούς πίνακες που σήμερα εκτίθενται στο Μουσείο Προϊστορικής Θήρας επιμελήθηκαν ο Μαργαριτώφ και «ο πεπρωτισμένος ημών ζωγράφος» Κωστής Ηλιάκης – αντιγράφω εδώ τις επαινετικές περιγραφές του Σπ. Μαρινάτου για τους συνεργάτες του.

Αμέσως μετά τη συντήρησή τους, οι εκπληκτικές τοιχογραφίες της Δυτικής Οικίας έγιναν διεθνώς γνωστές, με αποτέλεσμα, ιδίως εκείνες που διακοσμούσαν την ανώτερη ζώνη του γωνιακού Δωματίου 5 και συγκροτούσαν τη λεγόμενη «Μικρογραφική Ζωφόρος», να ταυτιστούν έκτοτε με την προϊστορική Θήρα και την τέχνη της. Την κοπιώδη έρευνα για την τελική ανασύστασή τους ανέθεσε ο καθηγητής Χρήστος Ντούμας, διευθυντής της ανασκαφής από το 1975, στην αρχαιολόγο Χριστίνα Τελεβάντου, στην οποία οφείλουμε και την υποδειγματική δημοσίευση (1992). Το αρχιτεκτονικό τους κέλυφος μελετήθηκε ενδελεχώς από την καθηγήτρια Αρχιτεκτονικής Κλαίρη Παλυβού σε μονογραφία που εκδόθηκε το 2019. Από τα δύο αυτά έργα, που απηχούν την παραπληρωματικότητα τοιχογραφιών και αρχιτεκτονικής, αντλεί την εικονογράφησή του και το παρόν κείμενο.

Οι τοιχογραφίες που κοσμούν τα κτήρια του Ακρωτηρίου είναι συνήθως μεγάλης (σχεδόν φυσικής) και μεσαίας κλίμακας. Μοναδική μικρογραφική τοιχογραφία στη Θήρα είναι η ομώνυμη ζωφόρος που κοσμεί το Δωμάτιο 5, η κλίμακα της οποίας διαμορφώνει στο 1 εκ. το μέσο ύψος της κεφαλής των 321 ανθρώπινων μορφών που διασώζει. Εάν υπολογίσει κανείς

ότι οι εν λόγω τοιχογραφίες, που ξετυλίγονται ακριβώς κάτω από την οροφή, θεώνται από σημαντική απόσταση, γίνεται αντιληπτό ότι αυτές έπρεπε να συνδυάζουν τις τεχνικές απόδοσης των σκηνών πλήθους με τις αρετές της διακριτής απόδοσης κάθε δρώσας μορφής ξεχωριστά.

Η προσαρμογή των σκηνών της Μικρογραφικής Ζωφόρου στην ελάχιστη κλίμακα έγινε αφενός λόγω του περιορισμένου ύψους συνεχόμενων επιφανειών που άφηναν οι θύρες, τα παράθυρα και τα ερμάκια των διαμπερών τοίχων του Δωματίου 5, αφετέρου λόγω της ανάγκης να χωρέσουν όλα τα αφηγούμενα στις τέσσερις επιμήκεις επιφάνειες που δημιουργούσαν τα ανώτερα όρια των ανοιγμάτων αυτών. Η ζωφόρος αυτή ήταν συνεχόμενη, αλλά όχι ισοψής, καθώς η διάταξη των δοκών της οροφής επέβαλε η ανατολική και η δυτική ζώνη της τοιχογραφίας να έχουν το μισό του ύψους (π. 21 εκ.) που είχαν η βόρεια και η νότια ζώνη (π. 45 εκ.). Το τετράγωνο Δωμάτιο 5 είχε πλευρά π. 4 μ., ωστόσο από τις τέσσερις ζώνες της τοιχογραφημένης ζωφόρου μόνο η καλύτερα αποκατεστημένη σε μήκος 3,90 μ. Νότια Ζωφόρος αγγίζει το αρχικό μήκος του τοίχου (εικ. σσ. 182-183). Από την αντικρινή Βόρεια Ζωφόρο σε καλή κατάσταση διατηρείται μικρό τμήμα (0,86 μ.) του αριστερού

© ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΑΚΡΩΤΗΡΙΟΥ ΘΗΡΑΣ - ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ

Άποψη της Δυτικής Οικίας στον αρχαιολογικό χώρο του Ακρωτηρίου της Θήρας.

ορίου, καλύτερα διατηρείται η στενή Ανατολική Ζωφόρος, σε μήκος 1,75 μ. (εικ. σελ. 185), και ελάχιστα σπαράγματα ταυτίστηκαν από τη Δυτική.

Στις δύο διαμετρικά αντίθετες επιφάνειες που άφηναν τα πολυπαράθυρα του δωματίου απεικονίστηκαν γυμνά αγόρια, να επιδεικνύουν την ψαριά τους – τοννάκια στην αρμαθιά του πρώτου, κυνηγοί στο δεύτερο (εικ. σελ. 187). Η τροπαιοφόρα στάση και οι βόστρυχοι στα ξυρισμένα κεφάλια συγκλίνουν στο συμπέρασμα ότι οι εικόνες αυτές, ακόμα και εάν παραγγέλθηκαν για να απεικονίσουν τα άρρενα, ίσως δίδυμα τέκνα της οικογένειας που δοκιμάστηκαν επιτυχώς στον εφηβικό άθλο της αλιείας, απηχούν παράλληλα τα στάδια των τελετουργιών που η αντίστοιχη μαθητεία εμπεριέχει. Όμοια εικάζουμε και για το καταστόλιστο κορίτσι με την οφιόσχημη κόμμωση και το ερυθροβαμμένο αφτί που εισέρχεται στον χώρο καίγοντας στήμονες κρόκου στο θυμιατό της. Διαπιστώνουμε, λοιπόν, ότι στη θηραϊκή οικία το κατάγραφο δωμάτιο υποδοχής μπορούσε να συνδυάσει στο πολύπτυχο εικονογραφικό του πρόγραμμα αφηγηματικές παραστάσεις «ιδιωτικής σφαίρας» με εικόνες «δημόσιας αναφοράς», αμφότερες ενισχυτικές του κύρους και

Το κατάγραφο δωμάτιο υποδοχής μπορούσε να συνδυάσει στο πολύπτυχο εικονογραφικό του πρόγραμμα αφηγηματικές παραστάσεις «ιδιωτικής σφαίρας» με εικόνες «δημόσιας αναφοράς».

της κοινωνικής προβολής του παραγγελιοδότη.

Η φορά των αφηγουμένων στη Μικρογραφική Ζωφόρο είναι από αριστερά στα δεξιά, ακολουθεί δηλαδή την «εξ ευθύ» αρχή των προϊστορικών γραφών. Η ανάγνωση φαίνεται ότι άρχιζε από τη νοτιοδυτική γωνία του Δωματίου 5, απέναντι από τον εισερχόμενο (εικ. σελ. 187). Και αφού η πόλη στην οποίαν καταπλέει ο στόλος του εν επαφή νότιου τοίχου (Πόλη V, εικ. σελ. 178) έχει ταυτιστεί με ισχυρά επιχειρήματα με το ίδιο το Ακρωτήρι, όπως θα δούμε, θα ήταν λογικό το σπάραγμα μιας πόλης που ταυτίστηκε στον δυτικό τοίχο (Πόλη I) να απεικονίζει επίσης τη Θήρα. Η σκηνή ενός –χαμένου σήμερα– απόπλου θα ήταν η

αφετηριακή ενός μεγάλου ναυτικού ταξιδιού θηραϊκών συμφερόντων που ο ιδιοκτήτης της Δυτικής Οικίας παραγγέλλει πιθανότατα λόγω της εμπλοκής του σε αυτό. Το διπλανό Δωμάτιο 4 είναι κατάγραφο από εννέα θαλαμίσκους διακυβέρνησης πλοίων, εμβλήματα φυσικών διαστάσεων σε επιδεικτική παράθεση που ενισχύουν, εάν δεν αποδεικνύουν, την ιδιότητα του πλοιοκτήτη και πλοιάρχου πίσω από εκείνη του πάτρωνα των τοιχογραφιών, στις οποίες απεικονίζονται τουλάχιστον 25 σκάφη, ιστιοφόρα, κωπήλατα και λέμβοι. Απομίμηση ορθομαρμάρωσης σε όλη την κατώτερη ζώνη των Δωματίων 4 και 5 ολοκλήρωνε την επιμέλεια των αντίστοιχων χώρων, αλλά επιβεβαίωνε με τη ζωγραφική μίμηση των φλεβωτών λίθων την πρόθεση της τοιχογραφίας να «αναπαριστά» και όχι να «κατοπτρίζει» τα απεικονιζόμενα.

Στο σωζόμενο τμήμα της Βόρειας Ζωφόρου, η ψηφιδωτού τύπου συνώθηση τεσσάρων σκηνών πλήθους στην Πόλη II περιλαμβάνει τη συνάθροιση ανδρών σε ύψωμα, αριστερά, άνδρες και γυναίκες σε σκηνές καθημερινής και ποιμενικής ζωής, στο μέσον, άγημα ενόπλων σε παράκτιο αστικό περιβάλλον, δεξιά, και ανάπτυξη σκηνών ναυμαχίας και ναυαγίου, κάτω. Ο συνδυασμός ιστορικής αφηγηματικότητας και επικής δραματικότητας στις

εν λόγω και τις σκηνές σύγχρονων ευρημάτων στην Κρήτη και τις Μυκήνες οδήγησε την έρευνα στον συσχετισμό της αιγαιακής τέχνης με την προφορική ποίηση, και αυτήν με τον πυρήνα πραγματικών γεγονότων ένοπλης επιβολής στην ξηρά και τη θάλασσα, θέμα στο οποίο θα επανέλθουμε.

Η επόμενη Πόλη III, στην αρχή της Ανατολικής Ζωφόρου, φαίνεται να είναι παρόχθια. Ο ποταμός ελίσσεται σε όλο το μήκος του τοίχου μέσα σε ένα τοπίο με φοίνικες και υδρόβια βλάστηση, πάπιες και άλλα πτηνά, ζαρκάδι και αγριόγατα, ωστόσο το τοπίο αυτό μπορεί κάλλιστα να είναι μεσογειακό και όχι «νείλωτικο» ή «υποτροπικό», όπως συχνά αποκαλείται (εικ. σελ. 185). Σε κάθε περίπτωση, ο ιπτάμενος γρύπας αποδίδει μάλλον τη διάσταση του φαντασιακού στο εικονιζόμενο τοπίο, παρά τον εξωτικό προσορισμό, δεδομένου ότι το φτερωτό υβριδικό ον, που στην Ανατολή υπηρετεί ηγεμόνες και θεούς, έχει προσγειωθεί στην

Λεπτομέρεια από την Τοιχογραφία του Στόλου. Αριστερά η Πόλη IV, προτελευταίος σταθμός του μεγάλου ναυτικού ταξιδιού (Μουσείο Προϊστορικής Θήρας, Φηρά).

© ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΑΚΡΩΤΗΡΙΟΥ ΘΗΡΑΣ - ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ

πολύχρωμη αγγειογραφία της Θήρας αρκετές γενιές πριν. Με μια ιλλουζιονιστική υπέρβαση των εικονιζόμενων τοπίων το ποτάμι ενώνει τα νερά του με τον ποταμό που περιτρέχει την Πόλη IV, της Νότιας Ζωφόρου, και τα ελάφια πιθανόν κατευθύνονται εκεί για να γλιτώσουν από το κυνήγι του λιονταριού που τα καταδιώκει στις ορεινές παρυφές της. Με την εξαίρεση δύο βοσκών στην άκρη του ποταμού, όλη η δραστηριότητα στην πολυώροφη πόλη που έχει κτιστεί στο ελώδες δέλτα του είναι στραμμένη στα δεξιά, στην ανοικτή θάλασσα. Οι κάτοικοι, ακίνητοι στην προκυμαία ή τις ταράτσες, παρακολουθούν την αναχώρηση ή τη διέλευση του πολυάνθρωπου στόλου, κάθε πλοίο του οποίου είναι ξεχωριστό σε κατασκευή, πλήρωμα, τεχνικά μέσα και συμβολικό στολισμό (εικ. σσ. 182-183).

Στην κυρίως ζώνη της παράστασης και σε ποικίλους τόνους του λαμπρού γαλάζιου που δημιουργεί η συνθετική χρωστική του Αιγυπτιακού μπλε, μια θάλασσα ανοικτού ορίζοντα και δελφίνια που αναπηδούν στα κύματά της αποδίδουν το μεσοπέλαγο μεταξύ της αταύτιστης Πόλης VI και της Πόλης V του εορταστικού κατάπλου στην πατρίδα. Τον στόλο κατευοδώνει μικρό πλοιάριο που λάμνει προς τα δεξιά και προϋπαντά στην Πόλη V στολίσκος από πλοιάρια και βάρκες, με μία λέμβο να τον πλοηγεί. Η επιστροφή οίκαδε συνοδεύεται από σκηνές πάνδημης χαράς των κατοίκων, που έχουν λάβει την κατάλληλη θέση, μέσα και έξω από την πόλη, για την υποδοχή (εικ. σελ. 178).

Το κύριο σώμα του στόλου, αποτελούμενο από έξι κωπήλατα επιβατηγά πλοία διατεταγμένα σε δύο στοίχους, αποδίδει πειστικά την προοπτική της παράλληλης πλευσης των σκαφών σε σχηματισμό τελετουργικής νηοπομπής, αφήνοντας τον χώρο να διακριθεί το μοναδικό πλησίον έβδομο σκάφος, με δύο πηδαλιούχους αλλά χωρίς κωπηλάτες. Το πλευρικό κύτος του στολίζουν περιστέρια, ενώ το δεύτερο σκάφος, με ακόμα πιο εμβληματική διακόσμηση λεόντων και δελφίνων στο κύτος του, είναι η

καταστόλιστη με γιρλάντες «ναυαρχίδα» αυτή βρίσκεται ακριβώς από επάνω, με το μέγεθός της να καταλαμβάνει τον κεντρικό άξονα της παράστασης. Πρόκειται για το μεγαλύτερο από τα έξι κωπήλατα σκάφη της νηοπομπής, με ανάλογα σύμβολα στα έμβολά τους και επίσης ιστιοφόρα, όπως δείχνει το ανορθωμένο κατάρτι εκείνου που ακολουθεί, και όπως υπαινίσσονται τα μαζεμένα πανιά των υπολοίπων επάνω από τους θαλάμους των επιβαινόντων. Δορυφόροι, ασπιδοφόροι και κρανοφόροι που έχουν κρεμάσει τον οπλισμό τους, οι αντικριστά καθισμένοι άνδρες φέρουν «οδοντόφρακτα» κράνη από χαυλίου αγριόχοιρων, δερμάτινες ασπίδες και τον λοιπό πολεμικό εξοπλισμό της περιόδου (δόρατα, βέλη και τόξα). Αμυντικό εξοπλισμό φέρει και η πλέον προβεβλημένη από τις μορφές της νηοπομπής, ο πλοίαρχος. Καθισμένος στον θαλαμίσκο διακυβέρνησης που είναι προσαρτημένος στην πρύμνη των ιστιοφόρων και έχει κατασκευαστεί από στιγμωτά δέρματα βοδιών, ο πλοίαρχος συνοδεύεται από καθιστό υπασπιστή και μαζί με τον προπορευόμενο πηδαλιούχο και τους 22 ταρσολόους εγγυώνται την ασφαλή επιστροφή του στρατού στη βάση του, μετά από μια νικηφόρα υπεράκτια επιχείρηση πολλών ενδιάμεσων σταθμών. Η πιθανότητα μιας ένοπλης επιχείρησης συλλογικής εφοπλιστικής δράσης, η οποία απηχεί την κοινωνική δομή και ενδεχομένως τον τρόπο διοίκησης της νησιωτικής πολιτείας, επέτρεψε στον ζωγράφο να φιλοτεχνήσει λεπτομερέστατα το πορτρέτο της δρώσας κοινότητας. Διασωζόμενο έως τις μέρες μας, το έργο αυτό συνιστά το πληρέστερο εγχειρίδιο ναυπηγικής και ναυσιπλοΐας του προϊστορικού Αιγαίου.

Η φωτογραφική λεπτομέρεια με την οποία ο τοιχογράφος απέδωσε τη μοναδικά εικονογραφημένη θαλασσινή εποποιία του Δωματίου 5 της Δυτικής Οικίας ολοκληρώνεται με την Πόλη V, που καταλαμβάνει το δεξιό άκρο της παράστασης. Το πολυώροφο άστρ έχει οικοδομηθεί στο απάνεμο μέτωπο βραχώδους ακρωτηρίου, οι ηφαιστειακοί σχηματισμοί και

χρωματισμοί του οποίου παραπέμπουν στην προστατευμένη από τους βοριάδες νότια ακτή της Θήρας. Η ακτογραμμή σχηματίζει δύο λιμάνια, στο ένα προσορμίζονται ή έχουν συρθεί στη στεριά μικρές βάρκες, στο βαθύτερο ναυλοχούν πλοιάρια με θαλαμίσκο. Άνθρωποι μεταφέρουν στον ώμο αγαθά. Στο ύψωμα από όπου εποπτεύονται τα λιμάνια και ελέγχονται οι θαλάσσιοι δρόμοι τους υπάρχει παρατηρητήριο, προς τον φρουρό του οποίου σπεύδουν νεαροί άνδρες για να δουν την πανηγυρική επιστροφή του ένοπλου στόλου. Ο διαμελισμός των ακτών και η θέση του λιμανιού δίπλα στον οικισμό, το περίγραμμα των λόφων και των υψωμάτων τριγύρω, η αναβατική πρόσψη της πόλης και η διάταξη των «ξεστών» (ισόδομων) κτηρίων της, σε συνδυασμό με τα δεδομένα από τις αρχαιολογικές ανασκαφές στον οικισμό, έχουν πειστικά τεκμηριώσει την άποψη ότι η Πόλη V της τοιχογραφίας είναι

Ο ποταμός, με ζώα πραγματικά και φανταστικά στις όχθες του, ελίσσεται σε όλο το μήκος του τοίχου, στην Ανατολική Ζωφόρο (Μουσείο Προϊστορικής Θήρας, Φηρά).

© ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΑΚΡΟΠΟΛΕΩΣ ΘΗΡΑΣ - ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ

το Ακρωτήρι, όπως το τοπίο φαίνεται από τη θάλασσα ακόμα και σήμερα. Επιπλέον, το φυλάκιο ελέγχου της τοιχογραφίας ταυτίζεται ασφαλώς με τα ίχνη τοιχογραφημένων κτηρίων που απέδωσαν οι πρόσφατες έρευνες στο πυρομβριτικό Κόκκινο Βουνό, δίπλα στην κοιλάδα όπου με βάσιμη πιθανότητα τοποθετείται το λιμάνι της προϊστορικής πόλης.

Η Μικρογραφική Ζωφόρος επαληθεύει με σημαντική τοπογραφική ακρίβεια την εγκατάσταση αυτή που ήταν οργανικά εξαρτημένη από τον αστικό πυρήνα του Ακρωτηρίου, εξυπηρετώντας ζωτικές οικονομικές και ανάγκες προληπτικής άμυνας. Ο θεατής της τοιχογραφίας, μάλιστα, στρέφοντας τη ματιά του από τον νότιο τοίχο του γωνιακού Δωματίου 5 στη θέα που ανοιγόταν έξω από τα μεγάλα δυτικά πολυπαράθυρα, έβλεπε το ίδιο το Κόκκινο Βουνό σαν αυτοπροσωπογραφία της Πόλης V (εικ. σελ. 187). Με μια ανάλογη κίνηση του κεφαλιού, όποιος στεκόταν ψηλά στο βραχώδες ύψωμα και άφηνε το βλέμμα του να χαθεί νοτιοδυτικά, μπορούσε στο βάθος να διακρίνει τη μακάρια γη της Κρήτης, όταν το χειμωνιάτικο δειλινό έκανε τον ορίζοντα απόλυτα διαυγή και αφού ο στόλος είχε επιστρέψει ασφαλώς από μία ακόμα νικηφόρα ναυτική επιχείρηση.

Διαβάζοντας την Αρχαιολογία ως Ιστορία

Αν η πόλη στην οποία καταλήγει η νηοπομπή είναι η άκρη του νήματος για τις αλυσιδωτές ταυτίσεις των τοπίων και των τόπων στη Μικρογραφική Ζωφόρο, τότε με αφορμή τον μοναδικό αυτό πορτολάνο του προϊστορικού Αιγαίου θα μπορούσαμε να κάνουμε μερικές σκέψεις για το κατά πόσο «ιστορικά» μπορούμε να προσεγγίσουμε ανάλογα αρχαιολογικά τεκμήρια μιας προϊστορίας άφωνης γραπτών πηγών. Ας θυμηθούμε εδώ ότι η κρητική Γραμμική Α΄ γραφή, που χρησιμοποιεί και η Θήρα, δεν έχει αποκρυπτογραφηθεί.

Από την πρώτη στιγμή που αναφέρθηκαν τοιχογραφίες στο Ακρωτήρι αναζητήθηκε η ταυτότητά τους, δηλαδή τα στοιχεία εκείνα που θα μπορούσαν να μιλήσουν για την εθνική-φυλετική και πολιτιστική ταυτότητα των Θηραίων, και ίσως να εικονογραφούν την ιστορία τους. Ο Μαρινάτος, έχοντας αναγνωρίσει «κρητο-μυκηναϊκή» φυλετική ταυτότητα στην Αιγαιακή εικονογραφία, προσέγγισε με εθνοαρχαιολογικά εργαλεία τη Μικρογραφική Ζωφόρο, θεωρώντας ότι η τοιχογραφία αποτυπώνει πόλεις στη Λιβύη, κατοικημένες από μεικτό πληθυσμό, Αιγαιών και Λίβυων. Πα το εθνικό στοιχείο των Αιγαιών εκφράζει τη βεβαιότητα ότι είναι «Μινωίτες Θηραίοι», θεωρώντας προφανώς ότι μόνο του το τελευταίο δεν υφίσταται χωρίς το πρώτο.

Έχοντας πίσω της την ισχυρά «αιγυπτιακή» ματιά του Sir Arthur Evans για τον Μινωικό κόσμο, η Μικρογραφική Ζωφόρος αποτέλεσε έκτοτε τον κύριο καμβά, όπου, ανάλογα με τις ιδεολογικές αποσκευές των ερευνητών και την ανασκαφική τους επικράτεια, εκτιμήθηκε ότι αποτυπώθηκαν πληθυσμιακές ομάδες με διακριτά στοιχεία πολιτιστικής ταυτότητας και εθνικής προέλευσης. Το παιχνίδι των ορισμών και των αφορισμών στους εικονιζόμενους «λαούς» της τοιχογραφίας περιλάμβανε όλους τους συνδυασμούς, με εξωτικά λιμάνια της Ανατολής, φιλικές και εχθρικές πόλεις του

Οι άηχες πανοραμικές εικόνες πολύβουων πόλεων και λιμανιών, στόλων και τοπίων συνιστούν λαλούντα μνημεία ενός πυκνού αφηγηματικού κόσμου μιας «κοινής» εικόνων, που διαδόθηκαν παντού στο Αιγαίο.

Αιγαίου, αλλά συνήθως με τους Μινωίτες και τους Μυκηναίους συμμάχους και συνεργάτες στη Θήρα. Οι περισσότεροι μελετητές περιορίστηκαν στον εντοπισμό «μυκηναϊκών» στοιχείων, κυρίως στον οπλισμό των πολεμιστών, αποφεύγοντας τις εθνικές ταυτότητες, και όταν κάποιος επεσήμαινε τους κινδύνους εκμυκηναϊσμού της νηοπομπής, οι περισσότεροι αποκαθιστούσαν μέσω αυτής την αναζητούμενη «μινωική θαλασσοκρατία» του Θουκυδίδη.

Σήμερα, που η έρευνα έχει αποσυνδεθεί από τη στερεοτυπική ανάγνωση της μυκηναϊκής εικονογραφίας ως πολεμικής και της μινωικής ως φυσιολατρικής και ειρηνικής, η ζωφόρος έχει αποσυμπιέσει τις «εθνικές» διαφορές των ανθρώπινων ομάδων και των πόλεων της τοιχογραφίας. Σε αυτό βοήθησε αισθητά η έρευνα των πρωιμότερων φάσεων του θηραϊκού πολιτισμού και κυρίως της Μεσοκυκλαδικής περιόδου (2000-1650 π.Χ.), χάρη στις οποίες αναδείχτηκαν τα επιτεύγματα της θηραϊκής πολύχρωμης αγγειογραφίας και της οικοδομικής τέχνης, τεκμηριώθηκε το βάθος των προγονικών δεσμών της νησιωτικής κοινότητας και αναδείχτηκαν δίκτυα επαφών με όλο το Αιγαίο, χωρίς να απαιτείται το Ακρωτήρι του 1600 π.Χ. να είναι μινωική αποικία και η Θήρα πεδίο ασκήσεων εκμινωισμού.

Πέραν των εθνολογικών και γεωγραφικών της μυστικών, ο αφηγηματικός πλούτος της

θηραϊκής ζωφόρου αποτέλεσε γόνιμο πεδίο της έρευνας που εστίασε στο ενδεχόμενο μυθολογικό, ιστορικό και ποιητικό-επικό υπόστρωμα της εικονογραφίας της. Ο Evans ήταν ο πρώτος που πρότεινε ότι πίσω από εικόνες πόλεων και εν δράσει ανθρώπινων ομάδων θα μπορούσαν να αποτυπώνονται ιστορικά γεγονότα ή επεισόδια πρώιμων επιικών κύκλων. Σήμερα, με πολύ περισσότερα συναφή μνημεία στη γνώση μας και με ευρύτερο το γεωγραφικό τους στίγμα, η έρευνα διατείνεται ότι οι άηχες πανοραμικές εικόνες πολύβουων πόλεων και λιμανιών, στόλων και τοπίων συνιστούν λαλούντα μνημεία ενός πυκνού αφηγηματικού κόσμου μιας «κοινής» εικόνων, που λόγω της ώσμωσης των πολιτισμών διαδόθηκαν παντού στο Αιγαίο και πολύ πέρα από αυτό. Η αναζήτηση του ίχνους της πρώιμης ποίησης μέσα από τη μήτρα των αιγαιακών εικόνων της 2ης χιλιετίας π.Χ. βασίστηκε στον στερεοτυπικό χαρακτήρα που προσδιορίζει η κυκλική (κατά τον τύπο της επωδού) επανάληψη εικόνων και επιθέτων στα δύο αυτά πεδία έκφρασης. Κατά έναν τρόπο παράδοξο, η πρώτη ποίηση, και

κυρίως το έπος, εμφανίζουν πιστότατα σπαράγματα αυτού του πολύχρωμου εικονιστικού σύμπαντος, με πιο ελκυστική αλλά και λογική την υπόθεση ενός καμβά μυθολογικών κύκλων και ιστορικών γεγονότων που ενώνει, διά της προφορικότητας, την εικονογραφία με την ποίηση. Εκτιμάται λοιπόν –και σε αυτό, νομίζω, βοηθούν πολύ να προβληματιστούμε οι πολύφθογγες θηραϊκές τοιχογραφίες– ότι ο μύθος, ο λόγος και η εικόνα είχαν γόνιμα συναντηθεί στο Αιγαίο της Ύστερης Εποχής του Χαλκού, πολύ ενωρίτερα από τους αιώνες της πρώιμης ελληνικής ποίησης. •

* Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων
– Ανασκαφή Ακρωτηρίου Θήρας

Ο θεατής της τοιχογραφίας, στρέφοντας τη ματιά του από τον νότιο τοίχο του γωνιακού Δωματίου 5 στη θέα που ανοιγόταν έξω έβλεπε το Κόκκινο Βουνό, που μόλις είχε διακρίνει στην αυτοπροσωπογραφία της Πόλης V.

ΠΑΡΑΧΩΡΗΣΗ ΚΑ. ΠΑΛΥΒΟΥ ΜΕ ΠΡΟΣΘΗΚΕΣ ΤΩΝ Α. ΒΛΑΧΟΠΟΥΛΟΥ - Ν. ΣΕΠΕΤΙΖΟΓΛΟΥ

